सुभाषचंद्र बोस आणि भारतीय स्वातंत्र्य लढा
(Subhash Chandra Bose and the Indian Freedom fight)

नितीन त्रिंबकराव क्षीरसागर
संशोधक विद्यार्थी,
डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर मराठवाडा विद्यापीठ,
औरंगाबाद (महाराष्ट्र)
E-mail: nitu302@gmail.com

डॉ. के. जी. सुर्यवंशी
इतिहास विभागप्रमुख,
बद्रीनारायण बारवाले महाविद्यालय,
जालना (महाराष्ट्र)

प्रस्तावना :

सुभाषचंद्र बोस हे भारतीय स्वातंत्र्य लढ्याच्या इतिहासातील एक अतिशय प्रसिद्ध आणि शूर स्वातंत्र्यसैनिक होते. स्वातंत्र्यलढ्यातील त्यांचे योगदान भारताच्या इतिहासात अविस्मरणीय आहे. ते भारताचे खरे शूर योध्ये होते.त्यांनी आपल्या मातृभूमीसाठी आपले घर आणि आरामदायक जीवनाचा कायमचा त्याग केला होता. त्यांचा सशस्त्र संघर्षावर विश्वास होता. म्हणून त्यांनी ब्रिटीश राजवटीपासून मातृभूमीला स्वातंत्र्य मिळवण्यासाठी सशस्त्र संघर्षाचा मार्ग निवडला होता

उदिष्टे :

1. सुभाषचंद्र बोस यांचाभारतीय स्वातंत्र्य लढ्यातील योगदानाचा अभ्यास करणे.
2. सुभाषचंद्र बोस यांचा भारतीय राष्ट्रीय कॉंग्रेस मधील कार्याचा अभ्यास करणे.
3. आझाद हिंद सेनेच्या उभारणीत दिलेल्या योगदानाचा अभ्यास करणे.

संशोधन पद्धती :

सदरील संशोधन पेपरसाठी वर्णनात्मक संशोधन पद्धतीचा अवलंब करण्यात आला असून त्यासाठी दुय्यम साधनाचा आधार घेण्यात आला आहे.

सुभाषचंद्र बोस यांचा जन्म ओरिसा कटक येथे 23 जानेवारी 1897 मध्ये एका श्रीमंत हिंदू कुटुंबात झाला. त्यांचे वडील जानकीनाथ बोस हे यशस्वी बॅरिस्टर होते. सुभाषबाबूंनी सुरुवातीचे शिक्षण प्रेसीडेंसी कॉलेज, कलकत्तायेथे घेतले होते.परंतु 1916 मध्ये त्यांना राष्ट्रवादी कारवायांमध्ये सहभाग आहे म्हणून काढून टाकण्यात आले.पुढे त्यांनी स्कॉटिश चर्च कॉलेजमध्ये पदवीची परीक्षा उत्तीर्ण केली. त्यानंतर सुभाषबाबूं भारतीय नागरी सेवेची तयारी करण्यासाठी इंग्लंडमधील केंब्रिज विद्यापीठात गेले.

1920 मध्ये त्यांनी नागरी सेवा परीक्षा (I.C.S.) उत्तीर्ण केली, परंतु भारतातील जालियानवाला बागची घटना, ब्रिटिशानी भारतीयांवर केलेले अत्याचार व गांधीजींच्या नेतृत्वाखाली सुरु झालेली असहकार चळवळ यामुळे सुभाषबाबूनी एप्रिल 1921 मध्ये आपल्या उमेदवारीचा राजीनामा दिला आणि घाईघाईने भारतात परतले.

सुभाषचंद्र बोस आणि भारतीय राष्ट्रीय कॉंग्रेस :

महात्मा गांधींनी सुरू केलेल्या असहकार चळवळीत सुभाषबाबू सामील झाले, गांधींनी त्यांना बंगालमधील राजकारणी चित्तरंजन दास यांच्या सोबत काम करण्याचा सल्ला दिला. तेथे सुभाषबाबू युवा शिक्षक, पत्रकार आणि बंगाल काँग्रेस स्वयंसेवकांचे कमांडंर बनले. त्यांच्या कारवायांमुळे त्यांना डिसेंबर 1921 मध्ये तुरुंगवास भोगावा लागला. पुढे चित्तरंजन दास कलकत्ता महानगरपालिकेचे महापौर बनले तेव्हा सुभाषबाबूंना 1924 मध्ये मुख्य कार्यकारी अधिकारी म्हणून नियुक्त करण्यात आले होते. ब्रिटीश सरकारने त्यांचा गुप्त क्रांतिकारी चळवळींशी संबंध असल्याचा संशयावरून त्यांना तीन वर्षाकरिता बर्मा (म्यानमार) येथे हद्दपार केले. दास यांच्या मृत्यूनंतर सुभाषबाबू बंगाल काँग्रेसचे अध्यक्ष म्हणून निवडले गेले. त्यानंतर लवकरच ते आणि जवाहरलाल नेहरू भारतीय राष्ट्रीय काँग्रेसचे सरचिटणीस म्हणून निवडले गेले. त्यांनी एकत्रितपणे अधिक तडजोड करणाऱ्या, उजव्या विचारसरणीच्या गांधीवादी गटाच्या विरोधात पक्षातील अधिक लढाऊ, डाव्या विचारसरणीचे प्रतिनिधित्व केले.

1930 मध्ये जेव्हा सविनय कायदेभंगाची चळवळ सुरू झाली, तेव्हा सुभाषबाबू हे बंगाल स्वयंसेवक या भूमिगत क्रांतिकारी गटाशी संबंधित असल्याच्या कारणावरून आधीच तुरुंगात होते. तरीही तुरुंगात असताना ते कलकत्त्याचे महापौर म्हणून निवडून आले.पुढे गांधी–आयर्विन करारानंतर (1931) त्यांची सुटका झाली. भगतसिंग यांची फाशी वाचू शकत नसल्यामुळे व प्रत्यक्ष काहीच सवलती मिळाल्या नसल्यामुळे गांधी–आयर्विन कराराला सुभाषबाबूंनी कडाडून विरोध केला तेव्हापासूनच गांधीजी व सुभाषबाबू यांचे मार्ग भिन्न झाल्याचे दिसून येते. हिंसक कृत्यांमध्ये त्याच्या संशयास्पद भूमिकेसाठी पुन्हा त्यांना अटक करण्यात आली. पुढे प्रकृती अस्वास्थ्यामुळे सुभाषबाबूंना सोडण्यात येऊन शेवटी त्यांना युरोपला जाण्याची परवानगी देण्यात आली. सक्तीच्या वनवासात आणि आजारी असतांनासुद्धा त्यांनी 'द इंडियन स्ट्रगल, 1920-1934 हा ग्रंथ लिहिला. युरोपियन नेत्यांकडेही त्यांनी भारताचे प्रश्न मांडले. 1936 मध्ये जेव्हा ते युरोपमधून परतले तेव्हा पुन्हा त्यांना ताब्यात घेण्यात आले आणि एका वर्षानंतर त्याची सुटका करण्यात आली. दरम्यान सुभाषबाबू गांधींच्या अधिक पुराणमतवादी अर्थशास्त्रावर तसेच स्वातंत्र्यासाठी त्यांच्या कमी संघर्षात्मक दृष्टिकोनावर अधिकाधिक टीका करू लागले. 1938 मध्ये ते भारतीय राष्ट्रीय काँग्रेसचे अध्यक्ष म्हणून निवडून आले आणि त्यांनी राष्ट्रीय नियोजन समितीची स्थापना केली व व्यापक औद्योगिकीकरणाचे धोरण तयार केले. तथापि, हे गांधीवादी आर्थिक विचारांशी सुसंगत नव्हते. 1939 मध्ये सुभाषबाबूंनी पुन्हा राष्ट्रीय काँग्रेसचे अध्यक्ष म्हणून निवडून येण्यासाठी गांधीवादी प्रतिस्पर्ध्याचा पराभव केला. परंतु गांधींच्या पाठिंब्याच्या अभावामुळे सुभाषबाबूंना अध्यक्षपदाचा राजीनामा द्यावा लागला. तेव्हा कट्टरपंथी घटकांना एकत्र आणण्याच्या आशेने त्यांनी फॉरवर्ड ब्लॉकची स्थापना केली,

नजरकैदेतून सुटका :

सप्टेंबर १९३९ मधे द्वितीय महायुद्ध सुरू झाले. सुभाषचंद्र बोसांना परकीयांच्या मदतीने भारतीय स्वातंत्र्य मिळविण्याची ती सुवर्णसंधी वाटली. त्यांच्या ज्वालाग्रही विचारांमुळे सुभाषबाबूंना ब्रिटीश सरकारने जुलै 1940 मध्ये पुन्हा तुरुंगात टाकले. त्यांनी तुरुंगात उपोषण सुरु केले उपोषणाच्या 11 व्या

दिवशी त्यांची प्रकृती खालावल्यानंतर त्यांची सुटका करण्यात येऊन त्यांना त्यांच्याच घरात नजरकैदेत ठेवण्यात आले परंतु जानेवारी १९४१ मधे पोलिसांची नजर चुकवून ते निसटले व पेशावर मार्गे बर्लिनला गेले. तेथे त्यांनी रेडियोवरुन भारतियांना इंग्रजविरोधी लढ्याचे आवाहन केले.

आझाद हिंद सेनेचे संघटन :

ह्यावेळी पूर्वेकडे पॅसिफिक क्षेत्रात ब्रिटीश व फ्रेंच फौजा जपानकडून मार खात होत्या म्हणून सुभाषचंद्रने भारताच्या स्वातंत्र्यासाठी आझाद हिंद सेनेचे संघटन करण्याचा निर्णय घेतला, जी सेना रासबिहारी बोसांनी स्थापन केली होती. त्या उद्दिष्टाने सुभाषचंद्र १९४३ मधे सिंगापूर येथे गेले आणि त्यांनी त्वरित आझाद हिंद सेनेची सूत्रे स्वतःकडे घेतली. ह्या सेनेत प्रामुख्याने जपानकडून युद्धबंदी बनविलेले भारतीय सैनिक होते जे सिंगापूर व मलेशियातून इंग्रज पळाल्यानंतर जपानच्या ताब्यात सापडले होते. विशेषतः मलेशियात स्थाईक झालेल्या भारतियांनी सुभाषबाबूंना पूर्ण नैतिक व आर्थिक समर्थन दिले. भारताच्या स्वातंत्र्यासाठी जपानने सुद्धा सुभाषचंद्रला लष्करी मदतीचे आश्वासन दिले. सुभाषचंद्रने घोषणा केली की, परकीय मदती शिवाय स्वातंत्र्य मिळाल्याचे एकही उदाहरण इतिहासात आढळले नाही.

२१ ऑक्टोबर १९४३ रोजी सुभाषचंद्रने भारताचे अस्थाई सरकार स्थापन करत असल्याची घोषणा सिंगापूर येथे केली. ते स्वतः ह्या सरकारमधे प्रधानमंत्री व मुख्य सेनापती बनले आणि आपल्या पदाची शपथ पुढीलप्रमाणे घेतली; मी सुभाषचंद्र बोस ईश्वराची पवित्र शपथ घेऊन सांगतो की, मी, भारत व त्याच्या अडतीस कोटी रहिवाशांच्या स्वातंत्र्यासाठी माझ्या अखेरच्या श्वासापर्यंत लढत राहीन आणि नारा दिला की 'तुम मुझे खून दो मैं तुम्हें आजादी दूंगा' यानंतर सुभाषबाबूंना 'नेताजी' म्हटल्या जाऊ लागले. जर्मनी, इटली व जपानने हया अस्थाई सरकारला मान्यता प्रदान केली. नोव्हेंबर १९४३ मधे अंदमान व निकोबार बेटे जिंकल्यावर जपानने ती स्वतंत्र भारताच्या अस्थाई सरकारकडे हस्तांतरित केली. सुभाषबाबूने आझाद हिंद सेनेला (Indian National Army) 'चलो दिल्ली हा संदेश दिला.

जपानी लष्करी अधिकाऱ्यांबरोबर लष्करी सहाय्य व सहकार्याबाबत विचारविनिमय केल्यावर आझाद हिंद सेनेने मार्च १९४४ मधे भारतावर आक्रमण केले आणि मे १९४४ पर्यंत आसामच्या कोहिमा स्थानावर तिरंगा फडकाविला. परंतु महायुद्धात जपानचा पराभव झाल्याने आझाद हिंद सेनेची प्रगती खुंटली, सुभाषबाबू सिंगापूरहून जपानकडे जात असताना विमान अपघातात १८ ऑगस्ट १९४५ रोजी त्यांचा मृत्यू झाला, परंतु त्यांचे मृत शरीर मिळाले नाही. म्हणूनच नेताजींच्या मृत्यूच्या कारणांवर आज देखील विवाद सुरू आहे.

सारांश :

सुभाषचंद्र बोस हे प्रखर देशभक्त व क्रांतिकारक होते त्यांचा हळूहळू चालणाऱ्या राजकीय चळवळीवर विश्वास नव्हता. गांधींच्या अहिंसा तत्वावरही त्यांचा विश्वास नव्हता.भारताच्या स्वातंत्र्यासाठी ते फासिस्ट शक्तींचीही मदत घेण्यास तयार होते. सुभाषबाबू युवकांचे व जहाल मतवाद्यांचे आदर्श होते. भारताच्या स्वातंत्र्य चळवळीच्या इतिहासात सुभाषचंद्र बोसांचे नाव सुवर्णाक्षरांनी लिहिले गेले आहे.

संदर्भ सूची :

1. पंडित गौतम, नेताजी सुभाषचंद्र बोस: महान कार्य आणि समर्पण (अनुवाद), मिलन प्रकाशन, कोल्हापूर
2. बिपीन चंद्र, भारत का स्वतंत्रता संग्राम, हिंदी मध्यम कार्यान्वय निदेशालय, दिल्ली विश्वविद्यालय, दिल्ली 1988
3. ग्रोव्हर बी.एल., बेलेकर एन. के., आधुनिक भारताचा इतिहास, एन. चंद्र आणि कंपनी, रामनगर, नवी दिल्ली 2003
4. आचार्य जाव्हडेकर ष.द., आधुनिक भारत, कॉटिनेटल प्रकाशन, पुणे 1979